

УДК 32.019:808.5:81'42

Кривенко С. О.

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто вербальні механізми впливу політичного дискурсу в сучасній демократичній реальності, проаналізовано жанр політичної риторики як одного з механізмів здійснення впливу на публіку, а також описано психологічні властивості політика як творця політичного дискурсу. Автор зупиняється на розгляді гумористичного жанру та гумористичних зворотів у різних типах політичної мови та подає різноманітні аспекти його використання.

Ключові слова: політичний дискурс, популістична риторика, сприйняття дискурсу, гумор, політичний адресат, політичний адресант.

Кривенко С. А. Психологические и стилистические аспекты функционирования политического дискурса.

В статье описаны вербальные механизмы влияния политического дискурса в современной демократической реальности, проанализировано жанр политической риторики как одного из механизмов осуществления воздействия на публику, а также описаны психологические свойства политика как создателя политического дискурса. Автор останавливается на рассмотрении юмористического жанра и юмористических оборотов в различных типах политического языка и представляет различные аспекты его использования.

Ключевые слова: политический дискурс, популистская риторика, восприятия дискурса, юмор, политический адресат, политический адресант.

Kryvenko S. O. Psychological and stylistic aspects of functioning of political discourse.

The article analyses the current state of research of the problem of political discourse in Ukraine. The authors draw attention to verbal mechanisms of political discourse on the listener into a modern democratic reality, where is the legitimate representative power. The genre of political rhetoric as one of the mechanisms of influence on the public, as well as psychological traits considered politics as the founder of the political discourse are analysed. Author stops before the comic genre and comic turns in various types of political language. Since it is the humour helps to concentrate attention of the listener. They also recalled the language of intolerance as one of the realities of a modern democratic society uses various forms of humour. About populist rhetoric is also spoken of as one that is able to manipulate large masses of people. The psychological benefits of populist rhetoric are analysed, because in the official political rhetoric characteristic indecision, a willingness to compromise, which promotes the care and boredom.

The author points out the features of the policy, which sets the mood and the specificity of the political discourse through the political rhetoric, the author of which he speaks. Finally, the emphasis on the need to choose a politician just such scenes and scenarios of discourse that are loved by the recipient, taking into account the historical situation, cultural and pragmatic goals.

Key words: political discourse, populist rhetoric, discourse perception, humour, political recipient, sender policy.

Дослідження теоретичних та практичних аспектів функціонування політичного дискурсу зумовили політичні реалії, до яких належать сучасна демократизація світу, посилення процесів інтеграції, що поширюють однакові цінності, зміцнення потоків інформації, над якими здійснювати контроль все важче, та той факт, що доступом до неї володіють все більше людей. Так політичний дискурс стає частиною соціальної дійсності, в якій

переплітаються психологічні, політичні, практичні, лінгвістичні, культурологічні моменти. Представники різних наукових сфер займаються дослідженнями феномену політичного дискурсу. Західноєвропейські науковці усвідомили актуальність проблеми ще в першій половині 20 ст., представники аналітичної філософії та структуралізму розробили теоретичні засади дослідження проблеми; серед російських вчених сьогодні займаються вивченням проблеми С. Шейгал, М. Желтухіна, В. Дем'янков та інші. В українській науці дослідження політичного дискурсу потребують сформування окремої специфічної методології, а також зосередження уваги на структурі та прагматичній складовій політичного дискурсу, проте теоретичні засади розробляють Н. Нагорна, Н. Акіниць, О. Чорновол-Ткаченко та ін. Науковці намагаються визначити механізми функціонування політичної комунікації та політичного тексту, що функціонують в рамках відповідного поля інтертекстуальності, формують громадську думку, яка або легітимізує, або ж засуджує політичні факти та явища.

У статті здійснюється аналіз психологічного аспекту впливу політичного дискурсу на широкі маси, наводиться приклад жанру політичної риторики як механізму здійснення впливу задля того, щоб викликати відповідну поведінку публіки, а також розглядаються специфічні риси політика як актора, що переслідує власні цілі, але при цьому здатен створювати вигідне для себе забарвлення дискурсу в цілому.

У передмові до другого видання «До радикальної політики» Ернесто Лакло і Шантал Муфф пишуть про те, що соціальне вони розуміють як дискурсивний простір, де першочерговою стає можливість репрезентативних відносин, немислимимих в рамках фізикалістської або натуралістичної парадигми [5]. В інших своїх роботах вони показали, що категорія «дискурсу» належить до напряму сучасної думки, започаткованого трьома основними інтелектуальними течіям 20 ст.: аналітичною філософією, феноменологією та структуралізмом. На їхню думку, століття почалося з трьох понять: з ілюзії безпосередності, неопосередкованого дискурсом доступу до речей – референта, феномена й знака. У всіх трьох ілюзія неопосередкованості на певному етапі пропала, й виникла необхідність замінити цю ілюзію на ту чи іншу форму дискурсивної медіації.

Таку тенденцію вони простежують в роботах пізнього Вітгінштейна, в феноменології – в екзистенціальній аналітиці Хайдеггера, а в структуралізмі – в постструктуралістській критиці знака. Так само, на погляд Е. Лакло і Ш. Муффа, сталося і в епістемології з перехідним верифікаціонізмом Поппера – Куна – Фейерабенда і в марксизмі – з роботами Грамші. Тобто цікавість науковців до політичного дискурсу має свою традицію та історію розвитку. Представники цих напрямів зробили великий вклад у розробку поняття політичного дискурсу.

Сучасні дослідження здійснює російський науковець В. Дем'янков. Він пише, що політичний дискурс варто розглядати з трьох аспектів: філологічного (за законами філології, зважаючи на фон: ідеології та панівні концепції), соціо-психо-лінгвістичного (вимірюючи ефективність досягнення очевидних чи прихованих політичних цілей), а також індивідуально-герменевтичного (для аналізу особистісних змістів автора чи інтерпретатора дискурсу) [3]. Ще один науковець, М. Желтухіна, вважає, що при сприйнятті інформації є дві групи факторів, які визначають долю інформації: фактори, пов'язані з адресантом (особистісний, інформаційно-технічний та ін.), а також фактори, пов'язані з адресатом (особистісні: світоглядні, культурологічні, національні, релігійні, вікові, гендерні, соціальні, політико-економічні, територіальні та ін., а також інформаційно-технологічні тощо) [4]. Зупинимось на психологічних механізмах та способах впливу політичного дискурсу на слухача, якого задіює певний жанр та риторика, що направляє від автора політичного тексту – адресанта.

Інтерпретуючи політичний дискурс, адресат не обмежується суто лінгвістичними моментами, що й так наповнені певними специфічними схемами впливу (Л. Вітгенштайн вводить для цього поняття мовної гри). Мету дискурсу досягають лише в тому випадку, коли адресант враховує фон, очікування аудиторії, приховані мотиви, сюжетні схеми та улюблені

логічні переходи, що існують у конкретну епоху [3]. Дискурс детермінують мінливі чинники, що пов'язані та співзвучні з відповідною мережею уявлень певної спільноти, їхніми ідентичностями, він символічно перетинає (або змушує учасників і глядачів перетинати) соціальний простір, особливо членів громадянського суспільства й політичного поля. Це дає підстави називати його ще крос-дискурсом [10].

Образи та символи державної влади засновані на вербальній системі цінностей [7, с. 120], – пише російський дослідник політичних технологій П. Родькін. Адже саме вербальний компонент має символічну, аксіологічну наповненість та традицію, що дозволяє простежити його вплив, суть та трансформацію. Політичний дискурс, як і будь-який інший, складається з речень чи їх фрагментів, а зміст дискурсу часто концентрується навколо певного «основного» концепту. Його називають «топіком дискурсу» [3], «ключовими словами» дискурсу або його «наголосами», «ключовими словами» (Schlagwörter) [12; с. 20]. Аби досягнути успіху в намаганнях переконати чи спростувати певну думку, політичному дискурсу властива агресивність та аксіологічна направленість. Адже він, як мораль, завжди каже, що/хто добре/добрий, і навпаки – що/кого потрібно засуджувати та зневажити. Ефективність політичного дискурсу є основним його призначенням в межах держави, адже лише тут він є механізмом знешкодження опонентів, переконання виборців у необхідності чи непотрібності політичних змін, нав'язуванні цінностей. Проте він можливий і за межами держави як інституту – як дискурс міжнародної спільноти, міжурядових та неурядових організацій. Глобалізаційне суспільство та інтеграційні процеси світу розглядають як наслідок нав'язування однакових цінностей громадянам різних країн; поширюють їх – через політичні дискурси.

Успішним є той дискурс, який зачіпає почуття адресата, який нав'язує уявлення, погляди, цінності, вигідні політичному акторові таким чином, що сам інтерпретатор сприймає їх за власні. Неусвідомленість політичного контролю та маніпулювання є причиною для так званої рефлексивної технологізації промови [10], що забезпечує гнучкість дискурсу.

Також цікавим є установка, з якою адресат сприймає вербальну дію політичного діяча. В. Дем'янков розрізняє активне (коли слухач наперед симпатизує політику), пасивне сприйняття (слухач нейтральний) та сприйняття, спрямоване на активний протест (заздалегідь налаштований проти політика чи політичної сили) [3]. Кожен з цих типів вимагає своїх хитрощів для того, аби заманити адресата дискурсу на свій бік, та мусить враховуватися разом з іншими моментами контексту комунікативної дії (культурологічними кодами, віковими, релігійними, національними ознаками тощо).

Отже, дискурс – це метод нав'язування політичних інтересів та рішень широкому загалу через вербальні механізми впливу таким чином, що вплив залишається непомітним, оскільки здійснюється в свідомості адресата у відповідь на висловлювання політика; сценарій дискурсу заздалегідь продуманий професіоналами та складений так, щоб сподобатися адресатові, а агресивність та піднесеність промов політиків створює настрій, який поглинає слухача. В залежності від того, який сюжет соціум вважає прийнятним і бажаним, політик повинен надавати своїй промові чи висловлюванням такого ж звучання. У сучасному демократичному суспільстві різноманітність жанрів політичної риторики є цікавим об'єктом дослідження.

Розглянемо гумористичний жанр та можливі форми його застосування. «На сьогоднішній день аксіоматичним є твердження про те, що гумор – це потужний стратегічний інструмент владного впливу на політичних опонентів та електорат, але лінгвістичні механізми його здійснення ще чекають на детальне вивчення», – пише українська науковець О. О. Чорновол-Ткаченко [9]. Захоплюється гумором автор роману «Степовий вовк» Германа Гессе: «Тільки гумор, чудесний винахід скованих у своєму покликанні до найбільших вчинків, незвичайно обдарованих, майже трагічних невдах, тільки гумор (може, найсвоєрідніше й найгеніальніше досягнення людства) робить неможливе, своїм магічним промінням пронизує і поєднує всі ланки людського єства. Жити у світі нібито й не світ, поважати закон і все-таки стояти над

ним, володіти так, ніби ти нічим не володієш, відмовлятися, ніби ти й не відмовляєшся, – всі ці улюблені й часто формульовані вимоги найвищої життєвої мудрості здатний здійснити тільки гумор» [2].

Гумор можна застосовувати в усіх аспектах політичної мови, що охоплює поняття «мова в політиці» та «мова політики», перше з яких позначає мову всередині політичних інститутів (функціональна мова), а друге – так звану мову думки, якою описують політичні події, для прикладу, в ЗМІ – це мова широкого загалу [12, с. 54].

Роль гумору по-різному сприймають в різних психологічних теоріях, серед яких найпоширенішими є теорія розрядки (гумор як спосіб психологічної розрядки та зняття напруги), теорія переваги (гумор як спосіб принизити опонента, виявлення усвідомленої переваги над іншими людьми чи явищами) та теорія невідповідності (переважно займається вивченням гумору, а не сміху, як дві попередні, а саме того, що робить об'єкт смішним для інших) [9]. Остання теорія аналізує причину смішного та виходить з того, що людей смішить невідповідність дійсності їхнім очікуванням, що сформувалися на основі попереднього досвіду. Гумор в політиці спрямований на аудиторію, на втримання уваги адресатів, тому його специфіка повинна залежати від культури слухача. Г. Бейтсон порівнює жарти з парадоксом та робить припущення, що свобода говорити нісенітницю, свобода насолоджуватися нелогічними альтернативами мислення є невід'ємною частиною комфортних людських взаємовідносин [9].

Такі комфортні відносини зараз обіцяє демократичний лад. Проте гумор та сміх можуть бути дієвими механізмами здійснення влади та знищення опонента як в умовах демократичної політики, так і в тоталітарній державі. Так, для прикладу, висміювання противника є одним із способів перемоги на політичних дебатах. Сміх, на думку багатьох теоретиків (напр., А. Бергсона), проявляє неусвідомлене бажання принизити супротивника, а тим самим змінити його поведінку. Таку техніку усвідомлено експлуатували ще з часів Римської імперії. Про це свідчать промови Цицерона, в яких висміюють навіть інтимну сферу життя противника, що не має прямого відношення до політики. Так оратор «входить в змову» зі слухачем, прагнучи викинути з гри свого політичного опонента як такого, що не заслуговує ніякої уваги [3]. Проте висміювання перебуває на певній межі між етично допустимими та недозволеними. Можна припустити, що найбільш образливої форми легітимний гумор набирає в суспільстві, що переживає певну кризу.

З огляду на питання етичності та неетичності публічних висловлювань піднімаємо проблему використання мови толерантності та мови нетерпимості. Саме проти останньої веде війну сучасна цензура та політична коректність, проте часто потрапляє в пастки, розставлені правом на свободу слова. Адже межа між гарантованими конституціями всіх демократичних країн правами – на свободу слова та повагу до честі та гідності людини – все ще досить розмита. «Термін «мова нетолерантності» (hate speech) окреслює слова, націлені на те, щоб образити, зневажити, залякати, завдати неприємностей, а також ті, що спонукають до насилля, ненависті чи дискримінації», – пише американська журналістка У. Овен [7]. Вона апелює до слів Р. Дворкіна, що свободі слова опонують «не лише споконвічні вороги свободи – налякані нею тирані і злодії при владі, але й вороги нові, які заявляють, що вони виступають не за тиранію, а за справедливість, покликаючись на інші, не менш священні для нас цінності, в тому числі свободу від расової ненависті та передсудів, як на причину, задля якої право на свободу слова варто понизити у ранзі» [7].

Мова нетолерантності, в якій часто використовують гумористичні звороти, має незаперечний вплив на аудиторію, є специфічним способом нав'язування певних цінностей та поглядів через політичний дискурс. Адже, як писала науковець Ханна Арентс, у привабливості зла та злочину для менталітету черні немає нічого нового [1, с. 356]. Найстрашнішим у мові нетолерантності є те, що навколо себе вона формує культуру нетерпимості, ненависті, брутальності. Історичний досвід свідчить, що вона опановує свідомістю дуже легко, але протистояти їй дуже складно [7].

На межі реального та нереального перебуває ще один жанр політичної риторики, який використовує сміх та гумор для того, щоб привернути та втримати увагу – популістичний. Мова популізму легко впізнавана. Популістська риторика багато працює з гаслами, ключовими словами, з понятійними перебільшеннями – бандитський капіталізм – для прикладу – з різкими провокаційними формулюваннями, які можуть бути вельми образливим для політичних опонентів, з якомога простішими для запам'ятовування мовними картинками [11]. Для неї властивим є багатий пафос, що проявляється через різні вигуки, загострені протиставлення і, що важливо, через жарти, адже вони підходять пафосу, доповнюючи його, а також збільшуючи його ефект [11]. Популістські демагоги правого крила дуже спритно беруть на озброєння певні недоліки демократії, й успіх людей типу Хайдера і Берлусконі доводить, що подібного роду риторика в змозі викликати резонансні наслідки [7]. Популістичні провокатори завжди перемагають, – вважає німецький науковець Б. Козіцкі, – й майже немає значення, що вони роблять. Або провокація залишається без відповіді, і популіст виграє потім, або він втягує в протистояння опонента та також неминуче виграє, тому що опиняється в центрі публічного обговорення, зокрема в ЗМІ [11]. А для партії немає нічого кращого, ніж постійно «бути на язика» суспільства.

З психологічної точки зору є ще один момент, який властивий популістичним гаслам: вони легко активізують і припадають до душі, бо для офіційної політичної риторики властиві нерішучість, готовність до компромісу, який через пусті фрази та висловлювання пропагує обережність, і, що ще гірше для більшості, – нудьгу. Сильну риторика слухають охочіше. Вона спокуслива в середовищі амбівалентності, перебуває між захопленням і жахом, який навіює аудиторії [11].

Отже, хоча панує уявлення, що тоталітарні режими бояться гумору, бачимо, що гумору боятися можна і в демократичній державі, адже саме тут навчилися обходитися з ним вправно та приховувати за ним недоліки, яких не позбавлена влада.

Обманювати слухача – основне завдання жартів, зокрема гумору в словах політика. Г. Ласвел один з перших сказав про те, що логічне мислення не може цілком витіснити уяву людини. Він зазначає: парадоксом логічного мислення є те, що воно самознищується, коли занадто старанно вдосконалюється. Воно постулює власні прерогативи, вносячи обмеження в діяльність розуму. Вони ведуть до зубожіння його творчої діяльності. Логічне мислення стає нетерпимим до безпосередньої, непродуманої, первинної різноманітності проявів розуму й, отже, знищує власне джерело [6; с. 59]. Саме з огляду на це логічний та раціональний компоненти не можуть отримати монополію в політичному дискурсі, який створює прагматичні образи.

Творити політичний дискурс належить людині політичній. Г. Ласвел підкреслює її схильність до самообману, адже вона з артистичним даром має багату уяву, що драматизує всю історію свого життя й підкорює реальність честолюбним планам [6, с. 67]. Вміння обманювати себе та інших пояснює психологічну властивість політичної людини: прагнення керувати мотивами інших, використовуючи різноманітні методи (від насильницьких до звичайних лестоців); її дії мають на меті отримати очевидний успіх та схвалення спільноти. Політика описав німецький психолог та педагог Е. Шпрангер. Він розвинув концепцію людини владної (*Machtmensch, homo politicus*), що від природи наділена відповідними якостями, зокрема нав'язувати власні цінності, установки в діяльності інших. «У суспільному житті *homo politicus* з його наполегливою жагою самозвеличення повинен маскуватися під захисника інтересів колективу», – пише Г. Ласвел [6, с. 67]. Науковець стверджує, що в будь-якій державі є своя «галерея політичних образів», і потрібно розуміти історію та сучасність через унікальні й типові якості цих ролей, адже лише їх сприймає соціум. Звичайно, попри відмінності в одязі, манерах, соціальному становищі та проявах людяності політика, між поняттями «службовець», «Beamter» і «fonctionnaire» як узагальненому стереотипі немає сильної відмінності. Означення «бюрократ» зберігає непрямий натяк на думку про неминуче зло. «Законодавець», навпаки, асоціюється з

позитивною роллю, ним ідентифікують «конгресмена», «члена парламенту» та «депутата рейхстагу» [6, с. 56].

Так, незважаючи на культурні відмінності в розподілі ролей, політичному дискурсу демократичних держав властиві спільні риси. Адресанта, що виступає автором політичної риторики, слухач наділяє певними рисами, які залежать від того, який дискурс від пропагує і як він співвідноситься з очікуваннями більшості. Всі мотиви та сюжети автор повинен втілити в тексті, що, вступаючи в реальну та віртуальну взаємодію з адресатами, створює дискурс як соціальну реальність. Адже, як писав Е Лакло, будь-яка істотна зміна в онтичному змісті поля, що досліджують, неминуче веде до створення нової онтологічної парадигми. Альтюссер говорив, що за філософією Платона стояли грецькі математики; за раціоналізмом сімнадцятого століття – фізика Галілея; за філософією Канта ховалася теорія Ньютона [5]. Отже, для дослідження політичної мови, її семантичного та прагматичного аспекту, а також дискурсивної практики необхідними умовами стали потоки інформації, які здійснюють через свої канали ЗМІ: телебачення, газети та Інтернет, а також загальне розмовання кордонів.

Отже, здійснений аналіз доводить, що гумор та гумористичні звороти часто виступають як улюблений мотив більшості, це зумовлює його дієвість, те, що гасла політика, який озброєний гумористичними словами, легко запам'ятовуються. Політика маса наділяє певними рисами, яким він або намагається відповідати, або ж спростувати, проте для більшості політичних лідерів властиві однакові риси, які означають його амбітність та здатність керувати мотивами інших. За сьогоднішніх умов це здійснюється через дискурсивні практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Ханна Арендт. – К. : Дух і літера, 2002. – 539 с.
2. Гессе Г. Степовий вовк: роман [Електронний ресурс] / Г. Гессе ; пер. з нім. Є. Поповича. – Харків : Фоліо, 2011. – 283 с. – Режим доступу : <http://tinyurl.com/otojrnz>
3. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии [Електронний ресурс] / В. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – 2002. – № 3. – С. 32–43. – Режим доступу : <http://www.philology.ru/linguistics1/demyankov-02.htm>
4. Желтухина М. Р. Политический и масс-медиаальный дискурсы: воздействие – восприятие – интерпретация [Електронний ресурс] / М. Р. Желтухина. – Режим доступу : <http://tinyurl.com/prr742s>
5. Лакло Э. К радикальной демократической политике: предисловие ко второму изданию «Гегемонии и социалистической стратегии» [Електронний ресурс] / Эрнесто Лакло, Шантал Муфф ; пер. с англ. И. Гололобов. – Режим доступу : <http://www.politizdat.ru/outgoung/15/>
6. Лассуэлл Г. Д. Психопатология и политика. Монография / Гарольд Д. Лассуэлл ; пер с англ Т Н Самсоновой, Н В Коротковой – М. : Издательство РАГС, 2005 – 359 с.
7. Овен У. Мова нетолерантности – зручний привід для цензури? [Електронний ресурс] / Урсула Овен. – Ї. – 2000. – № 16. – С. 12–17. – Режим доступу : <http://tinyurl.com/posfzyl>
8. Родькин П. Визуальная политика. Фирменный стиль России / Павел Родькин. – М. : Совпадение, 2007. – 159 с.
9. Чорновол-Ткаченко О. О. Еволюція та класифікація підходів до вивчення гумору у політичному дискурсі [Електронний ресурс] / О. О. Чорновол-Ткаченко. – Режим доступу : <http://tinyurl.com/pfnyn3a>
10. Alvarez-Caccamo C. Political cross-discourse: conversationalixation, imaginary networks, and social fields in Galiza [Електронний ресурс] / Celso Alvarez-Caccamo, Gabriela Prego-

Vázquez // *Pragmatics* 13:1.145-162 (2003). – Режим доступу :

<http://tinyurl.com/o3ngpbz>

11. Kositzke B. Sprachwissenschaftler: Der populistische Provokateur gewinnt immer: [interview] [Електронний ресурс] / Boris Kositzke; moderation: Bettina Klein // *dradio.de*, 28.06.2007. – Режим доступу :
<http://tinyurl.com/o443qw7>
12. Schröter M. Vom politischen Gebrauch der Sprache. Wort, Text, Diskurs. Eine Einführung / Melani Schröter Melani, Björn Carius. – Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2009. – 144 s.